

ΠΟΛΥΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

1. Από το γραμματισμό στους πολυγραμματισμούς

Σήμερα τα άτομα που βρίσκονται σε μία διαδικασία μάθησης και προετοιμασίας για την κοινωνική τους ένταξη (μαθητές διαφόρων βαθμίδων, ενήλικοι μαθητευόμενοι κτλ.) αντιμετωπίζουν μια κατάσταση κοινωνική, η οποία απαιτεί για την προσέγγιση και την κατανόησή της δεξιότητες συμβατές με την κοινωνική κατάσταση που θα αντιμετωπίσουν. Θεωρούμε ότι ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για τη δυσκολία της προσέγγισης και κατανόησης της κατάστασης αυτής οφείλεται στο λόγο και ιδίως στο γραπτό λόγο. Με άλλα λόγια, τα άτομα αυτά θα πρέπει να αποκτήσουν τον απαραίτητο γραμματισμό στη μητρική τους γλώσσα, ο οποίος θα τους επιτρέψει να ελέγξουν τη ζωή τους διά του προφορικού και γραπτού λόγου. Άρα, αυτό που χρειάζεται να δοθεί στα άτομα αυτά δεν είναι η επαφή απλώς με ορισμένα κείμενα, η κατανόηση των κειμένων αυτών και η εκμάθηση μιας μεταγλώσσας, με την οποία «μεταφράζονται» από τους ειδικούς τα διάφορα κείμενα, αλλά η ταυτόχρονη βίωση, επικοινωνία, παραγωγή και χρήση των διαφόρων - πρωτίστως- χρηστικών και αισθητικά επεξεργασμένων (λογοτεχνικών) κειμένων και η κατάκτηση του γλωσσικού γραμματισμού που τα συνοδεύει και τα καθορίζει μορφοσυντακτικά και νοηματικά.

Ο όρος **γραμματισμός** (literacy) δε σημαίνει μόνο την ικανότητα του ατόμου να διαβάσει και να κατανοεί ένα γραπτό κείμενο, αλλά και την ικανότητα να κατανοεί, να ερμηνεύει και να αντιμετωπίζει κριτικά τους διάφορους τύπους λόγου, να είναι σε θέση να παράγει μια γκάμα ειδών λόγου και, γενικά, να είναι σε θέση να λειτουργεί σε διάφορες επικοινωνιακές συνθήκες χρησιμοποιώντας γραπτό, προφορικό λόγο και μη γλωσσικά κείμενα. Ο γραμματισμός αποτελεί βασικό κριτήριο κοινωνικής καταξίωσης και επιβολής. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι ο γλωσσικός γραμματισμός είναι:

- α) η ικανότητα κατανόησης του νοήματος των λέξεων και
- β) η ικανότητα κατανόησης του νοήματος των κειμένων και
- γ) η ικανότητα κατανόησης των νοημάτων που βρίσκονται δίπλα και πέρα από τις λέξεις των κειμένων και
- δ) η γνώση της κοινωνικής πρακτικής που αντιπροσωπεύει κάθε κείμενο και
- ε) η ικανότητα διαισθητικής (ή συνειδητής) αναγνώρισης του είδους λόγου, στο οποίο ανήκει ένα κείμενο, και
- στ) η ικανότητα διαισθητικής (ή συνειδητής) ένταξης του κειμένου στο κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο παράγεται, και
- ζ) η ικανότητα αντίδρασης στα νοήματα του κειμένου και
- η) η ικανότητα παραγωγής κειμένων που χρειάζονται για τη διεκπεραίωση καθημερινών (επαγγελματικών και μη) αναγκών.

Η προβληματική που αναπτύχθηκε γύρω από την έννοια του γραμματισμού τις τελευταίες δεκαετίες δημιούργησε και το πλαίσιο αρχών της ονομαζόμενης παιδαγωγικής του γραμματισμού (literacy education). Σύμφωνα με αυτήν, τα κείμενα που χρησιμοποιούνται στη διδασκαλία θα πρέπει να είναι τα κείμενα που έχουν σχέση με τη ζωή που ζουν και πρόκειται να ζήσουν οι μαθητές, σε τελευταία ανάλυση τα κείμενα που ενδιαφέρουν και έχουν νόημα για τους μαθητές. Η διδασκαλία, λοιπόν, της γλώσσας θα πρέπει να διακατέχεται από την παιδαγωγική του γραμματισμού, ώστε οι μαθητές να μη μαθαίνουν τη γλώσσα ως ένα στατικό

προϊόν που κατασκευάζεται πάνω σε δεδομένους γραμματικοσυντακτικούς κανόνες, αλλά ως ένα δυναμικό σημειωτικό σύστημα, που η αποτελεσματική του χρήση προϋποθέτει προσαρμογή στις περιστάσεις επικοινωνίας.

Ένα βήμα πέρα από την έννοια του γραμματισμού βρίσκεται η έννοια των πολυγγραμματισμών. Η έννοια των **πολυγγραμματισμών** (multiliteracies) υποδηλώνει την ποικιλία των μορφών κειμένου που έχουν σχέση με τις τεχνολογίες της πληροφορίας και των πολυμέσων αλλά και την ποικιλία μορφών κειμένου που παράγονται μέσα σε μια πολύγλωσση και πολυπολιτισμική κοινωνία. Ως όρος δημιουργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1994 από μια ομάδα δέκα επιστημόνων, οι οποίοι συναντήθηκαν στην πόλη του Νέου Λονδίνου του New Hampshire της Αυστραλίας για να συζητήσουν το μέλλον της διδασκαλίας του γραμματισμού. Η ομάδα αυτή ονομάστηκε New London Group και το 1996 δημοσίευσε το πρώτο κείμενό της (New London Group 1996). Με τον όρο που επινόησαν θέλησαν να περιγράψουν δύο επιχειρήματα που σχετίζονται με τη νέα πολιτισμική και κοινωνική πραγματικότητα: το ένα αφορά την αύξουσα σημασία της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας και το άλλο αφορά την επίδραση των νέων τεχνολογιών. Τα συμπεράσματα των συζητήσεων εκείνων μπορούν να συνοψιστούν στο παρακάτω απόσπασμα: «Οι διαφορές γλώσσας, λόγου και επιπέδων λόγου είναι δείκτες των διαφορών των κόσμων ζωής. Καθώς οι κόσμοι ζωής αποκλίνουν όλο και περισσότερο και τα όριά τους γίνονται όλο και πιο θολά, κεντρική πραγματικότητα της γλώσσας γίνεται η πολλαπλότητα των νοημάτων και η διαρκής τους διάτμηση. Όπως ακριβώς υπάρχουν πολλαπλά στρώματα στην ταυτότητα του καθενός, έτσι υπάρχουν και πολλαπλοί λόγοι περί ταυτότητας και πολλαπλοί λόγοι περί αναγνώρισης που πρέπει να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Πρέπει να διαθέτουμε ικανότητα στη διαπραγμάτευση αυτών των πολλών κόσμων ζωής-των πολλών κόσμων ζωής μέσα στους οποίους κατοικεί ο καθένας μας και τους συναντούμε στην καθημερινότητά μας» (M. Kalatzis & B. Cope 1999: 686).

Ένας βασικός όρος που εισάγεται από τους θεωρητικούς των πολυγγραμματισμών είναι ο όρος του Σχεδίου (Design), ο οποίος έρχεται κατά κάποιο τρόπο να αντικαταστήσει τους παραδοσιακούς όρους «γράψιμο» ή «παραγωγή λόγου». Ως όρος παραπέμπει όχι μόνο στον απλό αρχιτεκτονικό (δομικό) σχεδιασμό ενός προϊόντος, αλλά και στην εκμετάλλευση και αισθητικολειτουργική αξιοποίηση των υπάρχοντων πόρων για τη δόμηση και δημιουργία ενός προϊόντος, και στην περίπτωση της γλώσσας στη δόμηση και δημιουργία ενός κειμένου. Το Σχέδιο αποτελεί μια δυναμική διαδικασία που περιλαμβάνει αναζήτηση πηγών, επιλογή, συνδυασμό και σύνθεση. Γι' αυτό η έννοια του Σχεδίου περιλαμβάνει τρεις όψεις: το σχεδιασμένο (the designed), το σχεδιασμό (designing) και το ανασχεδιασμένο (the redesigned). Το σχεδιασμένο αναφέρεται στο σύνολο των προσδιοριζόμενων κοινωνικοπολιτισμικά διαθέσιμων πόρων, οι οποίοι παράγουν νόημα. Ο σχεδιασμός αναφέρεται στη διαδικασία δημιουργικού μετασχηματισμού των διαθέσιμων πηγών, ώστε να ανταποκρίνονται αυτά σε κάποιο επικοινωνιακό γεγονός. Τέλος, το ανασχεδιασμένο αναφέρεται στο αποτέλεσμα του σχεδιασμού ως προϊόν ιστορικών και πολιτισμικών προτύπων.

Η εφαρμογή της έννοιας του Σχεδίου στη διδασκαλία της γλώσσας εξασφαλίζει αφενός την ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευομένων και αφετέρου την ενασχόληση και εσωτερίκευση ποικιλίας γλωσσικών μορφών-επομένως και νοημάτων-, δύο στοιχεία που βγάζουν τη διδασκαλία της γλώσσας από τη μονόδρομη διδασκαλία πρότυπων γλωσσικών μορφών και τυποποιημένων νοημάτων.

Η έννοια του Σχεδίου πραγματώνεται μέσα στη σχολική τάξη κατά τη διδασκαλία με τέσσερις τομείς, η σειρά των οποίων μπορεί να αλλάζει στη

διδασκαλία: Τοποθετημένη πρακτική, Ανοιχτή διδασκαλία, Κριτική πλαισίωση και Μετασχηματισμένη πρακτική.

Η Τοποθετημένη Πρακτική αφορά την προσπάθεια επαφής των μαθητών κατά τη διδασκαλία με στοιχεία και λόγους που έχουν σχέση με την εμπειρία τους, δηλαδή με βιώματα από την καθημερινή τους ζωή, τον εργασιακό τους ή τον ιδιαίτερο κοινωνικό τους χώρο. Εννοείται ότι η επαφή αυτή αξιοποιείται στη διδασκαλία για μαθησιακούς σκοπούς.

Η Ανοιχτή Διδασκαλία αφορά την αναλυτική και συστηματική κατανόηση των στοιχείων με τα οποία έρχονται σε επαφή οι μαθητές, δηλαδή η εξήγηση από μέρους του διδάσκοντα και η συνειδητοποίηση από μέρους του μαθητή της λειτουργίας ορισμένων ή και όλων των στοιχείων που συμμετέχουν σε ένα λόγο από αυτούς που έρχονται οι μαθητές σε επαφή κατά τη φάση της Τοποθετημένης Πρακτικής.

Η Κριτική Πλαισίωση αφορά την ερμηνεία και την κριτική θεώρηση που κάνουν οι εκπαιδευόμενοι σε σχέση με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ανήκει ο λόγος με τον οποίο έρχονται οι μαθητές σε επαφή. Στη φάση αυτή γίνονται συσχετισμοί, συγκρίσεις, δίνονται χρήσιμα στοιχεία για την κριτική θεώρηση κτλ.

Η Μετασχηματισμένη Πρακτική αφορά τη μεταφορά του λόγου και των πρακτικών παραγωγής του νοήματος σε άλλα κοινωνικά, επικοινωνιακά και/ή πολιτισμικά πλαίσια. Πρόκειται, σε τελευταία ανάλυση, για την προσπάθεια εκπαιδευμένων και εκπαιδευτών για εφαρμογή όσων αποτέλεσαν αντικείμενο επεξεργασίας κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας.

Οι παραπάνω αντιλήψεις καθορίζουν και το θεωρητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα πρέπει να κινείται η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στο σημερινό ελληνικό σχολείο, οι σημαντικότερες αρχές του οποίου είναι οι εξής:

α) σκοπός της διδασκαλίας θα πρέπει να είναι η σταδιακή εξοικείωση των εκπαιδευομένων με την προφορική και γραπτή μορφή της ελληνικής γλώσσας, ο καθένας σύμφωνα με τις προσωπικές του δυνατότητες,

β) θα πρέπει να δίνεται έμφαση στην απόκτηση από τους εκπαιδευόμενους δεξιοτήτων γραμματισμού,

γ) οι κειμενικές ενότητες με τις οποίες θα ασχολούνται θα πρέπει να είναι ενότητες με νόημα και να ανήκουν σε διάφορα είδη λόγου,

δ) θα πρέπει να δίνονται ευκαιρίες στο σχολείο να γίνεται «ανάδυση του γραμματισμού» των εκπαιδευομένων,

ε) το λάθος που πιθανόν κάνουν οι εκπαιδευόμενοι κατά την παραγωγή γραπτού λόγου δε θα πρέπει να θεωρείται κολάσιμο,

στ) το περιβάλλον στο χώρο όπου πραγματοποιείται η διδασκαλία θα πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια, ώστε να είναι ένα περιβάλλον πλούσιο σε γραπτά ερεθίσματα,

ζ) θα πρέπει να δημιουργούνται κατά τη διδασκαλία, ει δυνατόν, πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας,

η) οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να ασχολούνται και με πολυτροπικά κείμενα, ώστε να εξοικειωθούν με τους νέους τρόπους παρουσίασης του γραπτού λόγου μαζικής επικοινωνίας.

2. Οι πολυγραμματισμοί στην ελληνική εκπαίδευση

Η διδακτική προσέγγιση της γλώσσας που επεξεργάστηκαν και προτείνουν οι θεωρητικοί των πολυγραμματισμών εισήχθη ως θεωρία -και σε ορισμένες περιπτώσεις και ως πρακτική- στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια καταρχήν μέσω της παρουσίας του μανιφέστου της ομάδας του New London Group σε συνέδριο της Θεσσαλονίκης (Calantzis & Cope 1999: 667-695), αλλά και μέσω επιστημόνων που

ασχολούνται με τη γλώσσα και τη διδακτική της. Η πρόσφατη όμως ιστορία της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας δείχνει ότι στοιχεία της θεωρίας αυτής άρχισαν να κάνουν δειλά την εμφάνισή τους, με διαφορετικές βέβαια διατυπώσεις, σε θεωρητικά κείμενα -αλλά και σε διδακτικά βιβλία- ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ήδη από το 1983 ο Χρίστος Τσολάκης σε άρθρο του που δημοσιεύεται στο περιοδικό Γλώσσα, όπου καταθέτει δέκα σκέψεις για τη γλωσσική διδασκαλία, υποστηρίζει σε κάποιο σημείο (Τσολάκης 1983: 66) ότι «Το υλικό της διδασκαλίας θα αντληθεί από τη ζωή, τον καθημερινό λόγο, τον τύπο (εφημερίδες και περιοδικά), το παραμύθι, το δημοτικό τραγούδι, τη λογοτεχνία, την επιστήμη, τη δοκιμιογραφία, τη διοίκηση, την τέχνη, από κάθε μορφή ‘ζέοντος λόγου’», άποψη η οποία έρχεται να συστοιχηθεί με αυτό που ονομάζεται από τους πολυγραμματισμούς «τοποθετημένη πρακτική». Βέβαια η σκέψη αυτή ως πράξη υιοθετείται εν μέρει σε πολύ μικρό βαθμό στα εγχειρίδια διδασκαλίας της ελληνικής του Δημοτικού, σε κάπως μεγαλύτερο βαθμό στα εγχειρίδια του Γυμνασίου και σε μεγαλύτερο ακόμη βαθμό σ’ αυτά του Λυκείου, με μια βέβαια διαφορετική λογική τόσο ως προς την επιλογή όσο και ως προς τη διάταξη της ύλης.

Η προσπάθεια, επίσης, των συντακτών των σχολικών εγχειριδίων της ελληνικής γλώσσας, που εκδόθηκαν και κυκλοφόρησαν τη δεκαετία του 1980, να οδηγούν τους μαθητές σε εφαρμογή των όσων διδάχτηκαν -είτε με το «σκέφτομαι και γράφω» στο Δημοτικό είτε με την «έκφραση-έκθεση» στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο- ενέχει την έννοια της «μετασηματισμένης πρακτικής», σύμφωνα με την έννοια που δίνεται στον όρο από τους θεωρητικούς των πολυγραμματισμών.

Στοιχεία παρόμοια με αυτά των πολυγραμματισμών βρίσκουμε και στην Ολιστική Προσέγγιση (Whole Language), η οποία πέρασε στην ελληνική εκπαίδευση μέσω μιας ομάδας δασκάλων που την εφάρμοσαν σε σχολεία του νομού Αττικής, αλλά και μέσω της βιβλιογραφίας (Μανταδάκη 1999). Τα βασικά στοιχεία που περιέχει η προσέγγιση αυτή και είναι κοινά με την προσέγγιση των πολυγραμματισμών είναι η μη γραμμική διάταξη της ύλης, γεγονός που επιτρέπει την εφαρμογή της «τοποθετημένης πρακτικής», και η χρήση της «κριτικής πλαισίωσης». Ως μειονέκτημα στην προσέγγιση αυτή αποδίδεται η εμμονή στη χρήση ενός είδους λόγου, του λογοτεχνικού.

Η προσέγγιση όμως που αναπτύχθηκε τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 και περιέχει πάρα πολλά στοιχεία όμοια με αυτά των πολυγραμματισμών είναι η προσέγγιση για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως μητρικής, που επεξεργάστηκαν ο Αγαθοκλής Χαραλαμπόπουλος και ο υπογράφων σε συνεργασία με ομάδες εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Χαραλαμπόπουλος & Χατζησαββίδης, 1997). Ονομάζεται «διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας», στηρίζεται σε γλωσσοπαιδαγωγικές απόψεις των τελευταίων τριάντα χρόνων και διαπνέεται από την παιδαγωγική του γραμματισμού. Βασική επιδίωξη της προσέγγισης είναι να καταστήσει τους διδασκόμενους ικανούς και αποτελεσματικούς χρήστες της ελληνικής γλώσσας σε διάφορες επικοινωνιακές συνθήκες. Για να πετύχει το σκοπό αυτό η διδασκαλία στηρίζεται σε κείμενα ή άλλο παιδαγωγικό υλικό που έχει σχέση με τα βιώματα και τα ενδιαφέροντα των μαθητών («τοποθετημένη πρακτική»), χρησιμοποιείται ορισμένη μεταγλώσσα (π.χ. συνθήκη επικοινωνίας, λειτουργία, γραμματικοσυντακτικοί όροι κτλ.) για να εξηγηθεί και να γίνει κατανοητή η λειτουργία του φαινομένου, του κειμένου, της εικόνας κτλ. μέσα στο σύνολο («ανοιχτή διδασκαλία»), δίνεται έμφαση στην ερμηνεία-όταν είναι δυνατό- του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου, μέσα στο οποίο παράγεται το κείμενο («κριτική πλαισίωση») και ενθαρρύνεται η παραγωγή λόγου, προφορικού και

γραπτού, ενταγμένη σε ανάλογο επικοινωνιακό -άρα και κοινωνικοπολιτισμικό- πλαίσιο, με αυτό που προηγήθηκε («μετασηματισμένη πρακτική»).

Όλα αυτά δείχνουν ότι υπάρχει και παράδοση αλλά και γόνιμο έδαφος για την εφαρμογή των πολυγραμματισμών στο μάθημα της γλώσσας αλλά και σε άλλα μαθήματα που διδάσκονται στο ελληνικό σχολείο. Με τον τρόπο αυτό θα απαλλαχτεί η μαθησιακή διαδικασία από τη μετάδοση άχρηστων και βαρετών γνώσεων, που αποτελεί και το ζητούμενο του σύγχρονου σχολείου, και θα αποκτούν γνώσεις και, κυρίως, δεξιότητες χρήσιμες για τη μελλοντική τους ζωή.

3. Παράδειγμα διδασκαλίας

Πολυτροπικότητα: συνδυασμός εικόνας και κειμένου

--Εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενοι φέρνουν συνθέσεις που περιέχουν εικονιστικά στοιχεία (φωτογραφία, ζωγραφιά, σχέδιο κτλ.) και γραπτό λόγο. Τις συνθέσεις αυτές μπορούν να τις βρουν στο περιβάλλον τους, σε εφημερίδες περιοδικά, βιβλία κτλ. [**Τοποθετημένη Πρακτική**]

--Επιλέγονται ορισμένες συνθέσεις, κρύβονται τα γραπτά μηνύματα από τον εκπαιδευτή και ζητείται από τους εκπαιδευόμενους να εκφράσουν την άποψή τους για το μήνυμα που δίνει το εικονιστικό στοιχείο. Δίνονται ορισμένα στοιχεία από τη γραμματική της οπτικής παρουσίασης. Στη συνέχεια αποκαλύπτονται τα γραπτά κείμενα, γίνεται λόγος για τη διατύπωση, την ορθογραφία κτλ. και επιχειρείται να διερευνηθεί η επικοινωνιακή λειτουργία του εικονιστικού και του γραπτού στοιχείου χωριστά και στη συνέχεια για τη λειτουργία του συνδυασμού των δύο στοιχείων. [**Ανοιχτή Διδασκαλία**]

--Γίνεται συζήτηση για τη λειτουργία των πολυτροπικών κειμένων, την επίδραση της τέχνης, τη σχέση αυτών των ειδών κειμένου με την κοινωνική πραγματικότητα, τη σύγχρονη τεχνολογία κτλ. Εκφράζονται απόψεις, συζητούνται πιθανά στερεότυπα κτλ. [**Κριτική Πλαισίωση**]

--Ζητείται από τους εκπαιδευόμενους κατά ομάδες να κατασκευάσουν μια σύνθεση που να περιέχει εικονιστικά και γραπτά στοιχεία, που να λειτουργούν επικοινωνιακά ανάλογα με αυτά που επεξεργάστηκαν κατά τη διδασκαλία. Οι συνθέσεις αυτές θα χρησιμοποιηθούν έτσι, ώστε να έχουν μια πραγματική επικοινωνιακή λειτουργία, π.χ. αφίσα για μια έκθεση βιβλίου, πρόσκληση σε μια εκδήλωση του σχολείου κτλ. [**Μετασηματισμένη Πρακτική**]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Kalantzis, M & Cope, B. (1999) «Πολυγραμματισμοί» στο *A.-Φ. Χριστίδης (επιμ.) Ισχυρές και ασθενείς γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού.*- Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ, σ.680-695

Μανταδάκη, Σμ. (1999) *Η ολική γλώσσα στη διδακτική της γλωσσικής έκφρασης για την Α/θμια εκπαίδευση.*-Κώδικας: Θεσσαλονίκη

New London Group (1996) "A pedagogy of multiliteracies: Designing social futures" *Harvard Educational Review* 66 (1), p. 60-92

Τσολάκης, Χρ. (1983) "Γλωσσική διδασκαλία. Το ελληνικό στίγμα και οι συντεταγμένες του" *Γλώσσα 1*, σ. 58-70

Χαραλαμπίδης, Αγ. & Χατζησαββίδης, Σωφρ. (1997) *Διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας*.-Κώδικας: Θεσσαλονίκη